

הפעלת מדיח כלים בשבת

גיל הוכמן

תוכן

א. מבוא.

ב. עריכת שעון בערב שבת.

ג. עריכת שעון שבת לצורך מלאכה אחרת (נוסף להדלקת אור).

ד. אוושה מילתא.

ה. מעשה סגירת דלת מדיח הכלים בשבת.

ו. בישול שיירי האוכל.

ז. חומר הניקוי - האם יש בו משום בישול.

א. מבוא

מדיח הכלים הביתי, הינו מכונה קטנה בעלת תא אחד, שכל שלבי שטיפת הכלים והדחתם עוברים בתוכו. כלי האוכל מוכנסים ע"ג מגשים, כשהם מודבקים בשיירי אוכל ומקבלים שטיפה חזקה של מים חמים הבאים מתוך מאגר מים שמתחתיתו, דרך ממטרה מסתובבת.

המים מתחממים ע"י גוף חשמלי לחום של 55-65 מעלות צלזיוס. עם גמר השטיפה הראשונה, יוצאים המים המלוכלכים עם שיירי האוכל לחוץ, במקומם באים מים חמים אחרים השוטפים ומדיחים את הכלים שטיפה יסודית, עד שמתקבלים נקיים ומצוחצחים.

הפעולה הישירה של מדיח הכלים בשבת כרוכה במספר מלאכות אסורות:

א. הפעלת מנוע המכונה ע"י סבוב מתג ההפעלה.

ב. הפעלת גופי חימום חשמליים לחימום המים.

ג. חימום המים המהווה בישול בשבת.

ד. אפשרות חזרה על האיסורים האמורים אם ע"י הפעלת המכונה נשפכים החוצה מים חמים ונכנסים מים קרים במקומם לחימום.

ה. אפשרות בישול שיירי האוכל.

ו. אפשרות בישול חומר הניקוי המוכנס למדיח הכלים.

השאלה בה אדון בעבודה זו, האם ניתן לכוון שעון שבת מערב שבת כדי שיפעיל אוטומטית את מדיח הכלים בזמן הדרוש, וכך יתאפשר שימוש חוזר בכלי האוכל בשבת.

אנסה להאיר מספר בעיות הלכתיות הנוגעות להפעלת מדיח כלים ע"י שעון שבת ולשרטט קוים לפתרון. נראה, שקיימות אפשרויות לצמצום איסורי שבת בשאלה זו, וההכרעה מסורה ליושבי על מדין והולכי על דרך הפסיקה.

נסתייעתי בעבודתי בתשובות רבני המכון הטכנולוגי לבעיות הלכה, הרב י"ל הלפרין והרב שטרן, ובעצותיו הנאמנות של מו"ר הרב מרדכי דימנוטמן. תודתי

ב. עריכת שעון בערב שבת

דיני עריכת שעון בערב שבת כדי שתעשה על ידו מלאכה בשבת - תלויים בדיני עשיית מלאכה בערב שבת באופן שהיא נמשכת מאליה בשבת.

במסכת שבת דף יז ב: "בית שמאי אומרים אין שורין דיו וסממנים בערב שבת אלא כדי שישורו מבעוד יום, ובית הלל מתירין. בית שמאי אומרים: אין פורסין מצודות חיה ועופות ודגים אלא כדי שיצודו מבעוד יום ובית הלל מתירין..." וגו'. ובגמרא שם (דף יח א), הסבירו שטעם ב"ש, מפני שהם דורשים את הכתוב - "ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו" (שמות כ"ג), - לרבות שביתת כלים. כלומר, כשם שאדם מצווה על שביתת בהמתו בשבת, שנאמר "למען ינוח שורך וחמורך", כך מצווה הוא על שביתת כלי מלאכתו בשבת, ולכן אע"פ שהוא אינו עושה שום מלאכה, אלא היא נעשית מאליה - אסור לו להתחיל במלאכה כזו בערב שבת, כיון שנגרמת בשבת ע"י כליו, והרי הוא מוזהר על שביתת כלים בשבת.

ב"ה, לעומתם, חולקים וסוברים שאין יסוד לאיסור שביתת כלים בשבת, ולכן כל המלאכות שנעשו בשבת מאליהן - מותרות.

בתוספתא שבת פ"א ה"ט ובירושלמי פ"א ה"א מוסברת המחלוקת באופן אחר: בית שמאי אומרים: "ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך" (שמות כ', ט') - שתהיה כל מלאכתך גמורה מערב שבת. ובית הלל אומרים: "ששת ימים תעשה מעשיך" (שם כ"ג, י"ב) - עושה אתה כל ששה. דהיינו אף מלאכה שנגמרה ביום השביעי. או באופן אחר: קרי ביה "ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי" - שאף ביום השביעי מותר שתיעשה המלאכה מאליה ורק בידיים אסור.

נמצא שלב"ש - הקובע הוא החפצא, המלאכה, ולב"ה - הגברא. והלכה כבית הלל. וכן פסק הרמב"ם בפ"ג מהלכות שבת הלכה א': מותר להתחיל במלאכה מערב שבת אע"פ שהיא נגמרת מאליה בשבת, שלא נאסר עלינו לעשות מלאכה, אלא בעיצומו של יום, אבל כשתעשה המלאכה מעצמה בשבת, מותר לנו להנות במה שנעשה בשבת מאליו. וכן פסק בטור ושו"ע או"ח סי' ת"ב ס"א.

אמנם באופנים מסויימים מצינו שאסרו חכמים וסייגו הלכה זו. הגמרא בשבת דף מז ב מביאה ברייתא - "נותנין כלי תחת הנר לקבל ניצוצות בשבת ואין צריך לומר בערב שבת. ולא יתן לתוכו מים מפני שהוא מכבה - מערב שבת, ואין צריך לומר בשבת". ובטעם הדבר נאמרו כמה הסברים.

1. התוס' שם בד"ה מפני: דגזרינן ערב שבת אטו שבת, ובשבת יכול לבוא לידי כביוי אם יגביה הכלי בשעת נפילת ניצוצות. ובהמשך מסביר התוס' בשם הרב פורת, שאע"פ שבכל מלאכה שמתחילה בערב שבת ונגמרת מאליה בשבת לא גזרו כן, הרי זה לפי ששם באותן מלאכות אין לחשוש שיעשן בשבת שכן ידוע לכל שהוא אב

מלאכה, משא"כ לתת כלי ובו מים לקבל ניצוצות, שאין נראה לבני אדם שאסור לעשות כן בשבת.

וכן עולה מרש"י שכתב שם: "דלא דמי לגרם כבוי, כהתם כי מטי דליקה לכלים, דליקה הוא דפקע להוא וגרמא בעלמא הוא, אבל זה שנתן המים ממש תחת הנר - מכבה ממש הוא וגזירה מבעוד יום אטו משחשכה".

2. הגרש"ז אויערבך שליט"א (בספרו "מאורי האש" פ"ד, עמ' 167), מוכיח מלשון הגמרא, הרמב"ם, הרי"ף ושו"ת מהגאונים שאין טעם האסור כרש"י ותוס' משום גזירה אטו שבת, ומביא את הירושלמי (שבת פ"א, ה"ה), האומר שהטעם שמודים ב"ה שאין נותנים חטים בריחיים של מים בערב שבת הוא משום דטחינה של כל חטה וחטה חשובה טחינה חדשה, ונמצא שהחל בטחינה בשבת גופא וכשם שאמרו בירושלמי (פ"ב, ה"ד): "לא יקוב אדם שפופרת של ביצה וימלאנה שמן ויתננה על פי הנר בשביל שתהא מנספת" וביאר בירושלמי: "למה, משום שלא הותחל בכל טיפה וטיפה". דהיינו, כאן שהשמן אינו בתוך הנר עצמו, אלא מטפטף לתוכו - חשובה כל טיפה הדלקה חדשה.

העולה מכאן, ששיטת הירושלמי היא שהיתר ב"ה להתחיל מלאכה מבעוד יום, אינו אלא היכן שתחילת המלאכה היתה עכ"פ מבעוד יום, ובכך חולקים על ב"ש וסוברים שאע"פ שהיא נגמרת מאליה בשבת מ"מ מותר, אבל אם ע"י פעולתו בערב שבת הוא גורם למלאכה שתהיה תחילתה בשבת - גם ב"ה מודים שאסור^א. ממילא, בנתינת מים לתוך הכלי - שהמים עושים כל שעה ושעה כיבוי חדש, טעם הבבלי "מפני שמקרב את כבוי" תואם את דעת הירושלמי, ולהשמיענו שכאשר תחילת המלאכה בשבת גם ב"ה מודים שאסור. לשיטת הגרש"ז אויערבך שליט"א עולה חידוש: כשהותחלה המלאכה בשבת - **מדרבנן אסור** ולא מצד גזירה כנ"ל.

ובספר שביתת השבת ח"א דף כ"ד מביא דעת הגרי"א חרל"פ זצ"ל האומר שגם לשיטה זו שלא הותחל בכל טיפה וטיפה, אינו אלא שבות דרבנן, וסובר דכיון שהשמן יורד טיפה טיפה גזרינן שמא יעשה גרם מעשה שיתחיל בשבת, כעין שאמרו בשבת מ"ז: "מפני שמקרב את כבוי" וחיישינן שמא יעשה כן בשבת.

3. שו"ת בן יהודה (סימן קנ"א) ואחרים^ב, סוברים שכאשר התחלת המלאכה בשבת - אף **מהתורה אסור**. ונסמך על קושית ה"נמוקי יוסף" הידועה בב"ק כ"ב (דף י', מדפי הרי"ף), שהקשה: כיון שאשו משום חיצו - היאך מותר להדליק נר בע"ש והדלקתו נמשכת בשבת, ותירץ שהחיוב משום חיצו הנו כזרק החץ שבשעה שיצא החץ מידו - באותו רגע נעשה הכל, ולא חשבינן ליה מעשה דמכאן ולהבא, דא"כ היה לנו לפוטרו דאנוס הוא מלהחזירו, אלא שבאותה שעה שזרק חיצו - נעשה הכל, והכא נמי לגבי שבת. "דכי אתחיל מערב שבת אתחיל וכמאן דאגמרי' בידיים בהוא עידנא דלית בי' אסור, חשיב".

וכתב בשו"ת בן יהודה שיש ללמוד עפ"י זה, שהמעמיד שעון מע"ש כדי שידליק האור - לכו"ע חייב, דכיון דקי"ל אישו משום חיצו, ולפי דברי הנמו"י כל מה שנעשה אח"כ בהאי חץ הו"ל כאילו עשה הכל בעת זריקתו, ה"נ כל הנעשה אח"כ ע"י השעון -

הוא כאילו עשאו בשעת העמדתו והערכתו, והוא כמדליק הנר בשבת דחייב חטאת. אמנם בשו"ת "יביע אומר" ח"ג סי' י"ז דוחה דעתו עפ"י שו"ת "שואל ומשיב" תנינא (ח"א סי' ה'), המסביר כי כוונת תירוץ הנמו"י הוא שמה שדולק בשבת אינו מעשה חדש אלא גרמא, מכיון שעיקר ההדלקה הוא בע"ש וכל מה שידלק מכוחו בשבת הוא גרמא בעלמא ושרי. ולפיכך גם המעמיד שעון לשבת כלול בדין גרמא ולא דומה לזורק חץ שהכל נעשה מכוחו.

לדעת שו"ת בן יהודה מצטרף בעל "מחנה חיים" (ח"ג סימן כ"ב) שנשאל בשנה שחל ערב פסח להיות בשבת, אם מותר למכור החמץ בערב שבת, רק לכתוב שזמן חלות הקנין הוא ביום פלוני ובשעה פלונית, ואותו יום הוא שבת, והביא בתשובתו את דברי הירושלמי (שהובא לעיל), בטעמם של ב"ה שמתירין לשרות דיו וסממנים מע"ש, משום שכתוב "ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי". מבואר מכאן שלפי ב"ה מותר לעשות פעולה שתפעל ביום השבת מאליה בלי ידיים. אמנם כל זה דווקא כשהתחלת המלאכה נעשתה בזמן התר ונגמרה מאילי' בשבת, דסוף אשר נגמר מאליו נקרא על התחלת הפעולה, אבל עושה הפעולה אשר יתחיל המלאכה בשבת - אסור, שהרי לא עושה התחלת המלאכה בימי החול, וכאשר יתחיל בשבת מלאכה נחשב כאילו עושה עכשיו הפעולה וחייב עליו, שמחלל השבת בהתחלת מלאכה, ואם כן אם בקדושין או גירושין או מו"מ יהי' אסור דאוריתא, - בודאי אסור לקדש או לעשות קנין שיחול בשבת, דנחשבת פעולתו שעשה בחול כאילו עשאה בשבת. תשובת "מחנה חיים" נדחתה ע"י בעל שביתת השבת עמ' כ"ד שכותב:

"ודברים אלו שגבו ממני, דהא גרם מלאכה אפילו בשבת מותר משום דכתיב "לא תעשה כל מלאכה", עשיה הוא דאסור, הא גרמא שרי, ואע"פ שמתחילת המלאכה להעשות בשבת, ואיך יתכן שבחול יהא איסור תורה, אם יגרום שתתחיל המלאכה להעשות בשבת? יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא!"
וכן בעל "מאורי האש" שם, כותב שבעל מח"ח הפריז על המידה, ומדייק מלשון הירושלמי שלא אסור מדאוריתא, אלא מדרבנן בלבד.
הצד השווה לשתי הדעות הנ"ל (הגרש"ז אוערבך שליטא ושו"ת בן יהודה), שטעם האיסור אינו מקרי כשיטת התוס' הנ"ל - אלא עצמי - תחילת המלאכה בשבת יוצרת את האיסור למפרע מע"ש.

לסיכום:

העולה מכל אשר הבאנו עד כה: קיימות ג' שיטות להסברת האיסור להכין מע"ש מלאכה שתעשה מאילה בשבת:
א. גוזרים ע"ש אטו שבת בדברים שאין נראין לבני אדם שאסור לעשות כן בשבת (תוס', רש"י). אך לא גוזרים באבות מלאכה ידועים.
ב. רבנן אסרו לעשות מבעוד יום מלאכה שתחילתה בשבת, והתירו רק אם החלה מבעו"י (רי"ף, רמב"ם).
ג. התורה אסרה לעשות מבעו"י מלאכה שתחילתה בשבת (האחרונים: "בן יהודה",

להלכה: כתבו הט"ז (סימן כס"ה סק"ב) והמג"א (שם סק"ז) שהטעם הוא משום גזירה. למעשה: כבר נתקבל המנהג להתיר ע"י עריכת שעון מערב שבת שיכבה את אור החשמל בשבת ואכמ"ל. ואדון בעז"ה לקמן בשאר מלאכות.

לענין שביתת כלים - נפסק בטור ושו"ע או"ח, סימן רנ"ב ס"א דלא חיישנן לשביתת כלים. אמנם הרוקח (סימן מ"א) פוסק: "אבל כלים שעושין בהן מעשה כגון מחרשה וכלי נגר וקרדום - אדם מוזהר על שביתתם אפילו השאילום באמצע השבוע צריך ליקחתם חזרה בע"ש. אלא שהבית יוסף (בסימן רמ"ו בד"ה תנו בסו"ד) כותב שלא לטעות בפסקי הרוקח, כי הם כב"ש הסוברים שאדם מצווה על שביתת כליו. והב"ח שם כותב: "ולענין הלכה אע"פ שמשמע מדעת רוב הפוסקים דשביתת כלים שרי אפילו בכלים דקעביד מעשה, היינו שלא להורות איסור לאחרים כנגד רוב הפוסקים, אבל כל יר"ש יחמיר לעצמו כמו שפסק הרוקח".

הגרש"ז אויערבך שליט"א כותב בהתאם לב"ח שיש להפקיר את שעון השבת. אמנם ה"ציץ אליעזר" (ח"א, סי' כ', כ"ט) העלה שאין חשש לשביתת כלים אף לדעת הרוקח ואין צריך להפקיר את השעון. וז"ל: "...דפעולת איסור זה של הדלקה או כיבוי, שפועל השעון האבטומטי, אין האדם מסייעו ולא עושה במלאכתו אף פעם, לו אפילו יעמידנו לפעולה זו בימות החול. ולכן מכיון שעצם פעולת האיסור של ההדלקה או הכבוי אין האדם עושה עם הכלי אף פעם, אין לאסור בכה"ג, כשהכלי עושה מאליה פעולה זו בשבת ע"י ההערכה שמע"ש - משום שביתת כלים..."

ג. הפעלת שעון שבת לצורך מלאכה אחרת (נוסף להדלקת אור)

בעל ה"אגרות משה", הרב משה פיינשטיין זצ"ל, אוסר בספרו (או"ח ח"ד, סי' ח') לערוך שעון שבת בערב שבת לצורך מלאכה אחרת, כגון שבשעה מסויימת יופעל תנור חשמלי ויבשל האוכל שבתוכו. זאת משתי סיבות:

א. כל ההתר להתחיל בעשיית מלאכה בערב שבת, על מנת שתגמר מאליה בשבת, אינו אלא כשהחלה המלאכה להעשות בערב שבת. כגון:

1. מותר להעמיד קדירה ע"ג האש, אפילו רגע אחד לפני שבת שיתבשל בשבת, כשאינו חשש חיתוי, משום שכל המלאכה שעושה האדם הוא העמדת הקדירה ע"ג האש והבשול נעשה מאליו, ובהעמדה גמר כל מעשיו, ומה שעושה האש אח"כ לא שייך לאסור. אבל כאשר ערך בע"ש את השעון, שתותחל המלאכה בשעה פלונית בשבת, - לא הותחל במלאכה כלום מע"ש, והתחלת המלאכה ע"י כוחו תהיה בשבת - לכן יש לאסור^א.
2. נתינת חטים לריחיים של מים בערב שבת מותרת - אע"פ שטחינת החטים שיטחנו בשבת לא החלה בע"ש - זאת משום שגלגול הריחיים לטחינת כל החטים החל כבר בע"ש, משא"כ בשעון שבת. שכיון שאותו זרם החשמל שעתידי להגיע למכשיר בשבת, עדיין לא נוצר בע"ש - אין להתיר לעורכו בע"ש

כי התחלת עשית המלאכה על ידו תהי' בשבת.

ב. לו נתיר הפעלת שעון שבת לצורך מלאכות אחרות - ניתן, באופן זה, לעשות אל כל המלאכות בשבת, ואף להפעיל בתי חרושת שלמים. ואין לך זלזול בשבת יותר מזה, והרי זה בכלל מה שאסרו חכמים לעשות משום "זילותא דשבתא", אע"פ שלא אסרו ענין מסויים זה באופן מיוחד, כי כל עניין זילותא הוא האסור. ולא עוד, אלא שהעושה דבר שיש בו משום זלזול לשבת, עובר בידיים על חיוב כבוד השבת, שהוא מן התורה. "וברור שאם היה זה בזמן התנאים והאמוראים היו אוסרים זה כמו שאסרו אמירה לעכו"ם מטעם זה".

ג. יתכן שהאיסור כלול באיסור אמירה לנכרי, שאם אסרו מלאכה הנעשית בשביל ישראל מצד אמירת ישראל, כל שכן שאסרו כשנעשית ע"י כוחו, ואף אם אין בכך איסור ממש - שאע"פ שמצד הסברא הוא חמור יותר מהאמירה לנכרי, אין לנו לאוסר, כיוון שלא היה ענין זה מצוי בזמן חז"ל, ולא אסרוהו בפרוש - אין להתיר לעשות כן, כוון שהוא דבר הראוי להאסר.

ומוסיף בעל האגר"מ: מ"מ מותר לערוך שעון לכבות ולהדליק, שמאחר שנהגו לכבות הנרות ע"י נכרי, ובכמה מקומות נהגו שהי' נכרי חוזר ומדליקם ביוהכ"פ לתפילת נעילה ולשאר צורך גדול וכו', אע"פ שמן הראוי להחמיר - מ"מ כיון שיש רבוותא שהתירו, ונהגו כן בהרבה מקומות - אין לאסור מה שכבר נהגו להקל בהעמדת העלעקטרי בע"ש ע"י מורה"שעות שיכבה וגם שידליק בשבת להזמן שהעמיד וגם ממילא ליכא זילותא לשבת בזה, וליכא טעם אחרון לאסור, כיון שהיו מקומות שנהגו בזה אדרבה למצוות כבוד סעודת השבת, ונשאר כך טעם ראשון שיש גם כן לסמוך ולהתיר, אבל הבו דלא לוסף עלה להתיר גם בשול ומלאכות אחרות, ויש לאסור". עכ"ל האגר"מ.

לעומת בעל האגר"מ זצ"ל, רבים מהאחרונים מתירים לערוך שעון מע"ש, וכן מנהג העולם, גם כשנעשית בשבת מלאכה דאורייתא, ואף להסוברים שאסור לעשות פעולה בע"ש, באופן שהמלאכה תתחיל בשבת - בשעון שבת מותר, כיון שאפילו אם יעשה כן בשבת עצמה אינו אלא גרמא, ולא אסרו כשמכין את הגרמא בערב שבת. וכך כתב החזו"א או"ח סימן ל"ח סק"ג: "...אבל משום גרם בשול ליכא בהעמדה בתנור צונן שסוף חום לבוא, דגרמא לא אסרה תורה בכל מלאכות... וזה נקרא גרמא... דהכא עדין חסר כוח החשמל לגמרי והשעון עדיין לית ליה כח הפתיחה ולא חמיר מכלי חרס חדשים".

וכתב הגרש"ז אויערבך שליט"א ב"מאורי האש" עמ' פ"ג: "י"ל דשאני הכא, דחשיב כאילו כוח השעון הוא המכבה ולא האדם, ואף אי עביד הכי בשבת עצמה, חשיב רק כמסייע לכיבוי השעון, ולא חשיב אלא גרמא".

טעם אחר כתב בעל ה"ציץ אליעזר" (ח"א, סימן כ', ריש פ"ט) המביא את שו"ת הגאון ר' משולם איגרא ז"ל ח"א וסי' ה') בדברו על קושית הנמוקי יוסף (ב"ק כ"ב) הידועה לענין הדלקת הנר בע"ש למ"ד אישו משום חציו, ומתיר מדידה, שהיכי

שההתחלה היתה מע"ש הו"ל כשנים שעשאוהו, דהא אי לאו ההתחלה בחול, לא היתה נדלקת בשבת והוי כמו עשה מקצתה דליכא בשבת איסורא. וכותב בעל ציץ אליעזר: "ולפי"ז ה"ה היכי שהגורם למלאכת השבת שתעשה היתה הפעולה שמע"ש, - נמי הו"ל כשניים שעשאוהו, מכיון שבלי הכנתו ופעולתו שמע"ש לא היה נדלק בשבת, והו"ל כעושה מקצתה".

ולענין "זילותא דשבתא" שכתב בעל האגר"מ זצ"ל, נלענ"ד שהרחיב תחולתו מעבר לגדרו. מקורו של מושג זה קשור ל"אוושא מילתא" (וארחיב הדבור ע"כ לקמן) שענינו - שהשומע קול הכלים יבוא לזלזל בשבת או לחשוך בחברו שמחלל שבת, או שילמדו מהקול הנשמע שמותר לעשות מלאכה זו בשבת, ואף שלא יעשה, יבוא לזלזל בחומרת איסורי שבת, או שהאדם עצמו שכליו "עובדים" יהא מוטרד ומנוחת השבת שלו מודרכת ע"י אותו קול, או כולם יחדיו. ולפי"ז לא ברור מדוע הפעלת ביח"ר בכלל האסור של זילותא דשבתא, שהרי ביח"ר הפועל מאליו בשבת ללא יד פועלת ועין מפקחת, - ותעשיות כאלה קיימות היום - כגון תעשית מעגלים מודפסים לענף האלקטרוניקה שפעולתה כולה ממוחשבת - וביח"כ נמצא באזור תעשייה שהקול לא נשמע - "היתה המלאכה חוץ לתחום" וכלשון סימן רמ"ד ס"א, ואין דעת הבעלים טרודה בדבר - מדוע שנבוא לאסור, אחר שנפסק כבית הלל שאין איסור שביתת כלים? אמנם כיום במפעלים רבים יש צורך בפקוח ובהפעלה - אך הקידום הטכנולוגי מאפשר לענפי תעשייה מסויימים - מסלולי יצור אוטומטיים לחלוטין וגם לענין פקוח ניתן להזדקק לגוי של שבת בגדרים המותרים (בסימן כמ"ד).

ועוד: מה שכתב ש"העושה דבר שיש בו משום זלזול לשבת - עובר בידיים על חיוב כבוד שבת" - לא מובן עפ"י מה שכתב בסוף דבריו בתשובתו לענין הדלקה וכבוי הנר - א. שיש רבוותא שהתירו. ב. שכבר נהגו להקל וממילא ליכא זלותא לשבת בזה - עולה מדבריו שזילותא דשבתא תלוי בפסיקה ובמציאות. ואף שהראשונים שהפעילו שעון שבת עברו על זילותא או על מראית עין - הרי אחר שרווח המנהג - סר ענין מראית עין, ולא תולים באף אחד שהדליק האור בשבת, ואף שיתכן שלו ידעו חכמים שההפעלה האוטומטית תתפשט מעבר להפעלתו של מורה שעות בעל משקולות למורה שעות המבצע מלאכת הדלקת אור ושאר מלאכות - היו אוסרים זאת - אך אם הדבר גם נפסק להתר (מטעמי גרמא שנים שעשאוהו וכו') וגם נפוץ שא"א לתלות באדם שחלל או זלזל בשבת, ומנהג רווח הוא - מדוע שיכנס בגדר "זילותא".

ועוד: מה שכתב לענין הדלקה וכבוי הנר - "שהיו מקומות שנהגו בזה אדרבה למצוות כבוד סעודת שבת" וליכא טעם אחרון של זילותא - לאסור, אף בנידון דידן איתא למימר הכי. במקום להתעסק בשבת בהדחת כלים וכיו"ב - יכול להוסיף כבוד לשבת ב"מנוחה שאתה רוצה בה", ולהוסיף על הקודש בלמוד תורה וכו'. ואם זו כוונתו במעשהו - מאי זילותא דשבת איכא בכך? וכלפי אחרים שיראו או ישמעו - הדבר תלוי בפרסום הדבר, אחר שנפסק להתר, וסרה הזילותא אחר שרבים נהגו כך.

ד. אושא מילתא

תברייטא בשבת דף י"ח אומרת: "אבל אין נותנין חטים לתוך הריחיים של מים, אלא כדי שיטחנו מבעוד יום. מאי טעמא? אמר רבה: מפני שמשמעת קול". ופרשי: "ואיכא זילותא".

ומבאר רבה בגמרא שם, שברייטא זו היא אף לדעת בית הלל, שאין להם דין איסור שביתת כלים בשבת, ובכל זאת נאסרה נתינת חטים לריחיים מפני שמשמיעים קול בשבת, ואיכא זלזול כי הדבר מתפרסם ויאמרו שבשבת נתן החטים ויבוא להתיר בשבת.

רב יוסף חולק על רבה ומעמיד הברייתא כבית שמאי, אבל לב"ה מותר לתת חטים לריחיים מע"ש ונטחונים מאליהם בשבת, ואין לחוש להשמעת קול בשבת. רבינו חננאל והרא"ש פסקו כרבה, וכן עוד ראשונים". התוספות ד"ה והשתא (שם) הביאו דברי ר"ת האומר שהלכתא כרב יוסף דמוקי ברייתא כבית שמאי. ולפי"ז ריחיים מותרים ולא חייש להשמעת קול. אך תוס' דחו שם ראייתו והסכימו לאסור.

הרי"ף כותב: "ואין נותנין חטים לתוך הריחיים של מים, אלא כדי שיטחנו מבעוד יום, ואוקימנא אליבא דב"ש דאית להו שביתת כלים, אבל לב"ה לית להו שביתת כלים ושרי. ואיכא מ"ד אסור, ואפילו לב"ה, מפני שמשמעת את הקול".

הבית יוסף (סימן רנ"ב) מפרט את הדעות השונות, ומונה את הרמב"ם בין המקילים, אף שלא כתב כן להדיא ו"דמהי תיתי לן לאסור, כיון שאין אדם מוזהר על שביתת כליו?". ובנוגע לרי"ף, כותב: "ויש להכריע דהרי"ף כרב יוסף מודכת הכא ברישא, ואידך סברא כתב בלשון איכא מ"ד. ולענין הלכה כיון שהרי"ף והרמב"ם ור"ת מתירים, ועוד דמילתא דרבנן היא - הכי נקטינן, אלא שבמקום שנהגו איסור אין להתיר".

ובשלוחן ערוך פסק מרן וסימן רנ"ב סעיף ה', שמותר לתת חטים לתוך הריחיים של מים סמוך לחשיכה

ומוסיף הרמ"א: "ולא חיישנן להשמעת קול שיאמרו רחיים של פלוני טוחנות בשבת. ויש אוסרים ברחיים. ובכל מקום שיש לחוש להשמעת קול, והכי נהוג לכתחילה. ובמקום פסדא יש להקל".

הרמ"א מתבסס על האגור, המובא ב"דרכי משה", האומר שמותר להעמיד מערב שבת משקולות שקורין זייגער (שעון מעורר) אף שעשוי להשמיע קול בשבת, כי לא דומה לקול הריחיים, "כי שם סברו שנתן את החטים לתוך הריחיים בשבת, אבל בשעון - הכל יודעים שרגילים לתקנו בכל יום על יום שלאחריו, וביום שהוא מקשקש ומשמיע, אין מתקנין אותו, וכך יש לפסוק הלכה למעשה וכן עמא דבר".

וכן כתב הפמ"ג ואשל אברהם ס"ק כ"א: "אין סוברים כדעה דהשמעת קול שרי מדינא, רק מחמירין, ובהפסד מקילין".

וכתב "המשנה ברורה" בסימן של"ח סקי"ד בענין שעון המקשקש לשעות שמותר לעורכו ולהכינו מבעו"י כדי שילך ויקשקש כל השבת. וז"ל: "דלא חיישינן כשישמעו קולו יחשדוהו שהעריכהו בשבת, דהכל יודעין שדרכו להעריכו מאתמול.

העולה מכל האמור, שדבר שידוע שעושים אותו מע"ש (ואולי גם שניתן לעשותו, מספיק בזה, כי גם זה מוריד את הזילותא) - אין בזה איסור. ובספר "מעשה חושב" לרב לוי יצחק הלפרין (ח"א, עמ' ח"ט) העלה שרק בקול שנשמע לאדם בשבת, ומתוך אותו קול נשמע שנעשה איסור, וכמו ריחיים של מים שאנשים חושבים שמכניסים חטים בשבת וזה איסור. אמנם באם אף ששומע את הקול - אין כאן הכרח שנעשה באיסור, שיש אפשרות וגם הדרך היא כן, שיעשו אותו באופן אוטומטי - יש לדון לקולא.

יוצא מדבריו שרק אם תותר הפעלה אוטומטית בשבת, לא תתקיים שאלת האוושא מילתא, והיא בבחינת שאלה התלויה בשאלה העקרונית: האם מותרת הפעלת הכלי בשבת באופן אוטומטי, והאם יש לכך פרסום כך שהשומע ידון לכף זכות.

לסכום:

האיסור של אוושא מילתא מסויג ביותר. לדעת המחבר אינו קיים כלל, וגם לפרמ"ג הותר במקום הפסד ובמקום שידוע שפועל עפ"י תכנון מראש יש להקל, ואין אנו מחמירים בדברים שחז"ל לא אסרו. (ומ"מ אין כן דעת האגרות משה).

ה. מעשה סגירת דלת מדיח הכלים בשבת

בכדי להבטיח שמדיח הכלים לא יופעל בעת שהדלת פתוחה, קיים במכונה הביתית מיקרוסויץ' (מפסק זעיר) המנוטרל רק עם סגירת הדלת. וממילא, הרי שבשבת, אחרי הכנסת הכלים למכונה וסגירת הדלת, יש בסגירה זו משום גרמא להפעלה שתבוא אח"כ ע"י השעון-שבת, והואיל ומדובר בגרמא באיסור תורה (הבערה ובישול) ומתכוון לגרמא זו, ואין כאן פסידא שאפשר להתיר (עפ"י הרמ"א בסימן של"ד סע' כ"ב). כמו"כ אין כאן צורך חולי, צורך גדול או צורך מצווה שאפשר להתיר (עפ"י שו"ע הרב סימנים רס"ה - תקי"ד קונט"א אות ג').

מעשה זה של סגירת הדלת דומה לתוספתא המובאת בביצה דף לד א:

"אחד מביא את האור ואחד מביא את העצים ואחד שופת את הקדירה ואחד מביא את המים ואחד נותן בתוכו תבלין ואחד מגיס - כולן חייבין". אבל אחד נתן את הקדירה ואחד נתן את המים ואחד נתן את הבשר ואחד נתן את התבלין ואחד הביא את האור ובא אחד והגיס - שניים האחרונים חייבין.

<2>ומסביר שם "המנחת בכורים" שבמקרה הראשון - ברגע שאחד הביא את האור כל מה שנעשה אחר כך, מלאכת מבעיר ובשול הוא, ואילו במקרה השני - כל שנעשה מקודם לא מהוי מלאכת בשול ורק האחרון חייב.

וכותב "המשנה ברורה" בסימן רנ"ג סק"ק לגבי הושבת קדירות אצל תנור בית

החורף או עליו לפני שניסק - שפוסק תרומת הדשן - דהו"ל כאחד נותן הקדירה ואחד האש דהראשון פטור אבל אסור. דהיינו, גם במקרה השני, הקל יותר, שהאש הונחה אח"כ - הראשון פטור אבל אסור. ממילא, גם בסגירת דלת המכונה הוא עושה מעשה שהמים יוכלו להכנס למכונה ויתחממו עם הפעלת המכונה באמצעות שעון השבת.

הפתרון הטוב במקרה זה - ניטרול המיקרוסויץ' הנמצא ליד הדלת, ובאופן שסגירת ופתיחת הדלת אינו משפיע לא במישרין ולא בעקיפין על התיפעול החשמלי, באופן שגם אם לא תסגר הדלת - המכונה תופעל על כל פעולותיה, וממילא לא יהיה גרמא בסגירת הדלת.

הדבר ניתן לביצוע: א. ע"י פעולה חשמלית - עשית חוט עוקף על המיקרוסויץ' שאז סגירת ופתיחת המיקרוסויץ' יעשו ע"י סגירת ופתיחת הדלת אמנם אין בדבר כל משמעות ותועלת.

ב. תפיסה מכנית מערב שבת, על המיקרוסויץ', כך שפתיחת וסגירת הדלת לא תשנה גם בצורה מיכנית את מצבו, וממילא לא יהיה שום שינוי מבחינה חשמלית והתוצאות שלה.

ישנן מכוונות הדחת כלים בהן הדלת בהיסגרה לוחצת על מוט ארוך ודק העובר ליד תקרת המכונה ומתחבר עם המנגנון. גם במקרה זה, ניתן לתפוס, מכנית, מוט זה, מבלי שהדלת בהסגרה - תפעילנו.

מבלי אחד מסידורים אלה - בודאי שאי אפשר להקל בזה, הואיל ויש כאן גרמא לאיסור תורה בבישול המים והפעלת גופי החימום. וכך כותב גם בעל "שמירת שבת כהלכתה" הרב יהושע נויברט שליט"א (ח"א, פי"ב ס"ה וס"ק צ"ה).

וכתב לי הרב ל"י הלפרין שליט"א, שרצוי מאוד לחבר לדלת ניילון גמיש באורך רוחב הדלת, שגם כשהדלת פתוחה היא עטופה בניילון זה, ויש בזה מעלה הלכתית ומעשית. המעלה המעשית: גם אם ישכח לסגור הדלת, והשעון יפעיל את המכונה לא יותזו מים החוצה. המעלה ההלכתית: באם יותז הרבה מים החוצה, הרי שיש מכוונות שהאפשרות היא שמצוף המים ירד, ויכנסו במקומם מים קרים שיתבשלו באמבטיות המים (בתחתית המכונה), וזה בגרמת האדם.

ו. בישול שיירי האוכל

עקב הכנסת הכלים לתוך מדיח הכלים, קיימת שאלת בישול של שיירי פירות וירקות חיים, או נוזלים קרים גם כשהם מבושלים וכי בדבר לח שהצטנן קי"ל שיש בשול אחר בשול, לפי שו"ע או"ח סי' שי"ח ס' ד'

ובספר "מעשה חושב" לרב ל"י הלפרין שליט"א בסימן כ"ז מאריך בבעיה זו ומסיק להתר:

א. אין כאן בישול של תורה מטעם שהפעולה היא בגדר "פסיק רישיה דלא ניחא ליה, שיש מתירים באופן זה אפילו לכתחילה וכשיטת הערוך, עי' תוס' שבת דף קג א ד"ה לא צריכא. וכן עי' סי' שכ מ"ב סקנ"ה.

ב. בדברים הנאכלים חיים יש מחלוקת בין הפוסקים אם יש בהן משום בשול או לא.

לדעת המנחת כהן והגרעק"א אין בזה משום בישול אף מדרבנן וכל האיסור אינו אלא משום נראה כמבשל. זאת בנוגד ל"אגלי טל" הסובר שיש בזה משום בשול דאורייתא. ונראה לפ"ז בנידון דידן שיש גדר של פ"ר דלא ניח"ל, יש לצרף גם את דעת המקילים בדברים הנאכלים חיים. ואפשר להוסיף דמי מדיח הכלים אף שחמים, אינם משביחים כלל את האוכל, ואולי אף פוגמים אותו, הן מחמת עצמם והן מחמת הפגם (הסבון) שבמים ובזה, לכו"ע אין בישול.

ג. כמו כן אין לאסור מדרבנן מטעם "מחזי כמבשל" כיון שאין כאן כוונת בישול ואף אין זו דרך בישול.

ד. בדבר לח שנצטנן יש מחלוקת פוסקים אם יש בשול אחר בשול בלח. ונפסק כדעה המחמירה (שי"ח, ס"ד), והרמ"א הוסיף: "וי"א דוקא אם מצטמק ויפה לו" (ורבינו ירוחם ח"ג). לעומת זאת בסע' ח לגבי דבר קר שנתבשל כל צרכו ע"ג מיחם שע"ג האש, פוסק להתיר, וכותב אח"כ: "אם הוא תבשיל שיש בו רוטב ומצטמק ויפה לו אסור לדברי הכל". והמג"א שם כותב: "ודע מאחר שהרב"י סתם בס' ד' דלא כוותיה (- דהיינו, דלא כרבינו ירוחם הנ"ל, שהרי לא פילג) משמע דס"ל דאפילו מצטמק ורע לו ונצטנן יש בו בישול, ולמה כתב כאן מצטמק ויפה לו, וצ"ע. ואפשר דסמך על מ"ש כאן (- דהיינו, בסע' ד' סמך על מה שכתב בסע' ח').

ונראה שבנדון דידן יש לדון לכה"פ במצטמק ורע לו, הן מחמת שנכנס גם תומר הפוגם את האוכל והן מחמת שהולך לאבוד. וממילא אם המחבר גם הוא סובר כדעת רבינו ירוחם הרי שבמצטמק ורע לו, בלח שנצטנן, אין בישול אחר בשול.

ה. צרוף התר ביחס לשיירי מיני מאפה: פוסקים רבים סוברים שאין בישול אחר אפיה. והרמ"א כותב בס' שי"ח סע' ה': "ויש מקלין אפילו בכלי ראשון ונהגו לזיהר לכתחילה שלא ליתן פת בכלי שני כל זמן שהיד סולדת בו". ובמשנ"ב סקמ"ו כותב: "ובדיעבד אפי' בכלי ראשון אין לאסור, די שסמך על המקילין".

לסכום:

בשיירי אוכל והן יבשים - שנתבשלו או נאפו או הנאכלים חיים והן לחים - צוננים מבושלים, מסיק בעל "מעשה חושב" להתיר, גם בהכנסתם לתא שטיפה של מים חיים בשעור יד סולדת, - מאחר שהם הולכים לאיבוד והפעולה ללא כוונת בשול בצרוף שלוש סברות המקילות: פס"ר דלא ניח"ל, בשול לאיבוד, ודעת המתיר בכל אחד מהם.

ז. חומר הניקוי - האם יש בו משום בשול

בתשובה שכתב לי הרה"ג י"ל הלפרין שליט"א, מחלק בין שני סוגי חמרי ניקוי, שנתבשל כבר, ושלא נתבשל. אמנם לדינא, כותב שגם אם חומר הניקוי התבשל כבר - יש בעיה לתת את החומר בשבת לתוך המדיח - כי חימום זה ניחא ליה, שהרי מיקל על החומר לנקות בהמיסו אותו. (אמנם, יש מקום לדון אם בחומר האמור גם שייך הסברא והדין של בישול אחר בישול בלח), לכן, יש עדיפות להכניס את חומר הניקוי בער"ש, כדי שלא יהי' בזה אף לא גרם לבשול אחר בשול. וכ"ש אם החומר אינו מבושל שצריך להחמיר ולהכניסו מערב שבת.

אמנם, תתעורר שאלה במקום שנשכח להכניס החומר מער"ש האם מותר להכניסו בשבת, ושוב: אם המדובר באבקה יבשה שנתבשלה כבר אלא שאח"כ תהפך להיות נוזלית הרי השאלה אם נדון אותו כיבש שאין בו בשול או כדן לח שיש בו בישול אחר בישול. וחולקים בכך הט"ז (סק"ב) והמג"א (סקל"ט) בסימן שי"ח - אם נדון לפי ההוה ודינו כיבש שאין בו בא"ב (מג"א) או כהעתיד שדינו כלח שיש בו בא"ב. (ט"ז).

אלא, שכאן לא מדובר במעשה חימום בידיים (שגם אז היה מקום להקל מדין ספק - ספיקא - שמא אין בא"ב בלח, וגם אם יש - אולי דינו כיבש) - אלא בגרם בשול, וגרם בשול בלח הינו ספיקא דרבנן לכל היותר, ולא כ"ש בגרם ס"ס. אמנם, אם המדובר בחומר שלא נתבשל - הרי כיון דניחא ליה וגם אינו הולך לאבוד - הרי יש לדון לחומרא.

הערות

א. ואע"פ שהבבלי אינו סובר כהירושלמי בריחיים ובשופרת עפ"י הנר - אין זה משום שחולק על עצם הדין - אם הותחל מע"ש או לא, שבזה סובר כהירושלמי, אלא שסובר שגם בריחיים ובשופרת הרי זה כאילו כבר הותחלה המלאכה בהן, משום שדנין את השמן והחטים כולם כדבר אחד, משא"כ בנתינת מים מתחת לנר שכל נפילה של ניצוצות למים היא דבר נבדל לעצמו, ואסור לעשות כן משום שלא הותחל במעשה מערב שבת. לעומתו, הירושלמי שלא הותחל בכל חטה וחיטה, כשם שלא הותחל בכל טיפה וטיפה. נמצא, לדעת הגרש"ז שליט"א שהבבלי והירושלמי מסכימים על עצם הדין לחלק בין אם הותחל מבער"י ללא הותחל. אמנם נפלא ממני מה שכותב הגרש"ז שם בריש עמ' 68: "משום דמשנה זו היא סיפא דמתניתין דפליגי בה ב"ש וב"ה" כאילו המשנה באחרונה בפרק שלישי היא סיפא דמשנה ראשונה בפרק שלישי, שם חולקים ב"ש וב"ה בענין שהי', ותליתי בקוצר עיוני.

ב. שות' מחנה חיים ח"ג סי' כ"ב; משפטי עוזיאל ח"א עמ' כ"ג.

ג. אמנם החזו"א בהלכות שבת לא תולה האיסור בכך, אלא שכל שהכירה צוננת ומתחממת בשבת, היא לעולם בגזירת חיתוי, ואין האיסור תלוי במעשה העמדה של הקדירה, אלא במציאות הקדירה על הכירה בשבת דהיינו האיסור נובע מצד החפצא.

ד. כלי חרס חדשים - גרם כיבוי המותר. שבת דף קכ ב, שו"ע סימן שלד סי' כב

ה. המאירי שם, ספר התרומה והל' שבת, סימן ר"כג, סמ"ג, סמ"ק, אור זרוע ח"ב סימן ב', הרוקח וסימן מ"ב) והגהות מומוניות הל' שבת פ"ץ אות ע'.

ו. וכן התירו רב נטרונאי גאון (תש' הגאונים, חמדה גנוזה ס' י"ג, הראב"ה וסי' קצ"ז, ממ' ר"ג) שו"ת תשבץ ח"ב וסי' נ"ד) וכל בעל העיטור ובעל המאור.